

УДК 316.621

Володіна К. О.

МОТИВАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ СУСПІЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У даній статі зроблена спроба розмежування понять «суспільна активність» та «громадянська активність», проаналізовано мотиваційний механізм виникнення та розвитку суспільної активності особистості. Розглянуто соціальність особистості як джерело й основа для формування суспільної активності. Визначено комплекс чинників, що впливають на характер й частоту прояву суспільної активності, такі як, наявність вільного часу, культурна спрямованість прояву, придбання власної вигоди тощо.

Ключові слова: *суспільна активність, громадянська активність, соціальність, мотивація, стимул, волонтерство.*

В данній статіє предпринята попытка разграничить понятия «общественная активность» и «гражданская активность», проанализирован мотивационный механизм возникновения и развития общественной активности личности. Социальность личности рассматривается как источник и основа формирования общественной активности. Определен комплекс факторов, влияющих на характер и частоту проявления общественной активности, такие как наличие свободного времени, культурная направленность проявления, приобретение собственной выгоды и т.п.

Ключевые слова: *общественная активность, гражданская активность, социальность, мотивация, стимул, волонтерство.*

In the article the attempt to delineate the concept of «public activity» and «civic engagement» has been made and the motivational mechanism of occurrence and development of the social activity of a person has been analysed. Social identity of a person has been considered as a source and a basis of development of social activity. The aggregate factors influencing the nature and frequency of social activities such as availability of free time, cultural orientation of phenomenon, beneficial character and etc have been defined.

Key words: *public activity, civic engagement, sociality, motivation, stimulus, volunteering.*

Не кожна діяльність вважається активною, як і не кожна діяльність вважається суспільною. В залежності від спрямованості та змісту самої діяльності як рушійної сили розвитку особистості, можна характеризувати її як суспільну, громадянську або громадську. Для того, щоб діяльність можна було вважати активною, вона повинна мати властивості самостійності. Це означає, що діяльність має бути не нав'язаною ззовні, а проявлятися як внутрішня необхідність людини. Потреби виступають внутрішнім джерелом активності. Щоб охарактеризувати суб'єкт як соціально активний, він має усвідомлювати і свідомо реалізовувати свої потреби. Рушійним чинником

соціальної активності є не всі потреби, а лише ті з них, задоволення яких має соціальне значення та торкається суспільних інтересів. Виходить, що соціальна активність – це свідома, самостійна діяльність, спрямована на задоволення власних потреб особистості та вирішення суспільно значущих завдань [1, с. 27].

Проблемою визначення суспільної активності займалися вчені філософії, соціології, політології, психології й соціальної психології. Зокрема, це Хімяк Г., Якуба О. О., Хмелько В. Є., Степаненко В. П., Леонтьєв О. М., Москвичев С. Г., Рейковські Я., Патнем Р., Олсон М., Вербець В. В., Кариловський Я., Кларі Д., Фланган Дж., Ядов В. О., Тарасенко В. І. та ін.

Метою даної статі є теоретичний аналіз суспільної активності особистості в контексті соціальної активності.

В сучасних умовах якісних змін особливо важливо виявити рівень та характер соціальності особистості. Як відчуває або розуміє особистість потреби, інтереси соціуму та, у зв'язку з цим, цілі й завдання соціальних рухів? Чи сприймає їх як власні? Бездумно наслідуює їх чи здатна усвідомити, самостійно осмислити? Чи відчуває себе суб'єктом суспільних відносин? На ці питання неможливо відповісти без звертання до категорії соціальної активності.

Висхідним, відправним у розумінні соціальної активності, за О. О. Якубою, є з'ясування її зв'язку з соціальністю особистості. Соціальність особистості у широкому значенні цього слова – це її зв'язок із соціально цілим: суспільством, соціальними спільнотами, людством. Соціальність може бути розкрита лише через вивчення системи соціальних зв'язків особистості з найрізноманітнішими спільнотами: класовими, професійними, поселенськими, демографічними, етнічними, культурологічними, статусними і т. ін. Інтереси, потреби, цінності цих груп багатоманітні. Поняття соціальної активності дає уявлення про якість соціальності, рівень та характер її реалізації.

Соціальна активність особистості, за О. О. Якубою, – це системна соціальна якість, у якій виражається та реалізується рівень її соціальності, тобто глибина й повнота зв'язків особистості з соціумом, рівень перетворення особистості на суб'єкт суспільних відносин. Соціальна активність не може бути зведеною до одного з моментів свідомості чи діяльності особистості. Це висхідна соціальна якість, що виявляє цілісне, стійке активне ставлення до суспільства, проблем його розвитку і визначає якісні особливості і свідомості, і діяльності, і станів особистості [1, с. 98-99].

Інтереси особистості, цінності, які вона приймає, можуть вступати в протиріччя з інтересами більш широких спільнот, суспільства в цілому, але це зовсім не означає, що особистість не є соціально активною. Високий рівень соціальної активності передбачає не бездумне наслідування інтересів соціуму, механічне сприйняття його цінностей. Соціальна активність – це не лише розуміння і прийняття інтересів суспільства, але й готовність, уміння реалізувати ці інтереси, активна діяльність самостійного суб'єкта.

Найважливішими ознаками соціальної активності особистості (в протилежність особистості пасивній) є сильне, стійке, а не ситуативне прагнення впливати на соціальні процеси (в кінцевому підсумку суспільства в цілому) та реальна участь в громадських справах, яка продиктована прагненням змінити, перетворити або, навпаки, зберегти, зміцнити існуючий соціальний порядок, його форми, сторони. І за своїм змістом, спрямованістю на певні цінності, а також за рівнем їхнього осмислення, за характером і за рівнем реалізації соціальна активність багатоманітна. Уявляється, що саме аналіз її зв'язку з соціальністю дає змогу виявити певні типи соціальної активності. Виходячи з особливостей цього зв'язку, можна виділити три основних критерії соціальної активності [2, с. 97].

Перший критерій дає змогу виявити широту, діапазон цінностей особистості, рівень соціальності в плані орієнтації на інтереси не лише вузької соціальної групи, але й більш широких спільнот, суспільства в цілому, людства. Соціальна активність може мати егоцентричну спрямованість, замикаючи людину в просторі його власної суб'єктивності; альтероцентричну, що підпорядковує життя служінню близьким; соціоцентричну, направлену на реалізацію суспільних потреб різного рівня, яка робить життя людини невіддільним від турбот і проблем широких соціальних спільнот. У сучасних умовах зростає значення орієнтації на загальнолюдські цінності. Для соціально активної особистості вони є висхідними, визначальними. Таким чином, перший критерій виявляє характер спонукальних сил, потреб, цінностей, що є основою соціальної активності.

Активна особистість – це така особистість, для якої найвищою цінністю є життя в ім'я суспільних інтересів, життя у гушчині соціальних подій, життя, об'єктивно включене у рух і розвиток суспільних організацій та суспільних процесів [3, с. 100].

В основі соціальної активності лежать особливі характеристики самосвідомості особистості, котрі ідентифікують її із соціумом та розглядають її як суб'єкт, що виражає та захищає інтереси спільноти як власні. Продуктивним є поняття генеральної ціннісної спрямованості особистості, яка інтегрує у ціннісну єдність усі цінності та уявлення. Знаючи зміст генеральної ціннісної спрямованості індивіда, не можна з упевненістю передбачити його вчинки на певних, дискретних відрізках життєвого шляху (вони можуть бути наслідком впливу багатьох факторів), та можна з упевненістю прогнозувати загальні лінії його соціальної активності у тривалій життєвій перспективі [4, с. 112].

Другий критерій характеризує міру, глибину прийняття, засвоєння цінностей. При цьому висхідним методологічним принципом розуміння соціальної активності є виділення трьох її сторін: раціональної, чуттєво-емоційної, ролевої. Особистість може сприймати цінності на рівні почуттів, настроїв, знань чи вольових спрямувань. Як правило, на рівні емоцій особистість засвоює цінності поверхнево, хоча й у яскравій емоційній формі. На рівні знань відбувається більш глибоке й конкретне засвоєння цінностей.

На рівні вольових спрямувань формуються соціальні установки, тобто готовність до дії, до реалізації потреб, цінностей. Лише разом усі ці рівні дають справді повне й глибоке прийняття цінностей. Яскравим виявом органічного зв'язку знань, почуттів та волі, що забезпечують справжню соціальну активність, є переконання особистості, її соціальні установки. Показниками високого рівня соціальної активності є свідоме приєднання до соціального життя, висока особиста значимість інтересів суспільства в цілому та конкретних спільнот, усвідомлення особистістю свого місця в суспільстві, персональної відповідальності за процеси, що відбуваються в ньому.

Третій критерій розкриває особливості реалізації цінностей. Показниками рівня реалізації виступають характер та масштаби, результати, форми діяльності [3, с. 122-123]. Аналізуючи характер реалізації цінностей, надзвичайно важливо в'яснити, чи реалізуються інтереси, соціальні ролі чисто формально, стандартно, чи творчо, який рівень творчості, новацій у методах, способах реалізації. Чи є реалізація внутрішньо несуперечливим процесом, коли реалізуються ціннісні орієнтації особистості, її соціальні установки, чи існує розрив між цінностями, ціннісними орієнтаціями особистості, її соціальними установками та діяльністю, коли на базі ситуаційних мотивів реалізуються інші цінності. Виявлення внутрішньої єдності процесу реалізації досягається в результаті співставлення ціннісних орієнтацій, соціальних установок та діяльності особистості.

Вивчаючи масштаби реалізації цінностей, необхідно з'ясувати, чи бере особистість на себе у зв'язку з орієнтацією на певні цінності цілі, додаткові зобов'язання, більш вагомні спеціалізовані ролі, чи лише добросовісно або ініціативно виконує ті, що раніше були їй притаманні.

При вивченні форм активності – найсуттєвіше виявити одноплановість чи різноплановість проявів соціальної активності. У сучасних умовах продуктивним є співставлення рівня розвитку форм активності та виявлення їхнього зв'язку. Тісний зв'язок, взаємопроникнення форм соціальної активності є необхідними умовами її існування і розвитку. І, навпаки, активність буває неповноцінною, коли форми неузгоджені, не доповнюють, а суперечать одна одній. У сучасних умовах ми зустрічаємося з протистоянням політичної та моральної активності. Розвиток моральної активності відстає, і це призводить до трансформації політичної активності у квазіактивність, що породжує шкідливі у моральному та в усіх інших планах наслідки.

Вивчення механізму становлення соціальної активності особистості в сучасних умовах потребує перш за все аналізу впливу новацій суспільного життя, формування нових економічних, соціальних та політичних структур, нових моментів духовного розвитку, характерних для нашого суспільства в нинішній час. Важливо співставити цей вплив зі впливом старих, консервативних структур і традиційних форм.

Структура і види соціальної активності будуть різними для кожного виду діяльності суб'єкта, тобто соціальна активність може розглядатися

тільки спільно з певним видом діяльності. Традиційно виділяють такі види соціальної активності, як трудова, суспільно-політична та пізнавальна.

Серед суб'єктів формування соціальної активності населення можна виділити наступні: держава, громадські об'єднання, засоби масової інформації та ін. Кожен суб'єкт здійснює формування соціальної активності в рамках своїх функцій і реалізує взаємопов'язаний комплекс заходів, спрямований на формування активної усвідомленої діяльності громадян, зумовленої їх власними потребами, в інтересах суспільства і різних соціальних груп.

Формування соціальної активності може здійснюватися також за допомогою самоорганізації. Громадяни є при цьому одночасно об'єктом і суб'єктом. Об'єктом в даному випадку є члени групи, управління якими здійснюється за допомогою самоорганізації, створення певних керуючих підсистем.

Як суб'єкт громадяни держави являють собою самоорганізовану групу, метою якої є спільне управління власною діяльністю і реалізація певних завдань. При вимірі соціальної активності необхідним є врахування фактора, що свідчить про те, що діяльність не нав'язана ззовні, викликана власними потребами індивіда.

Розглянемо основні види соціальної активності. Пізнавальна активність спрямована на придбання певного набору знань, умінь і навичок, необхідного для досягнення особистістю поставлених цілей і реалізується як у навчальному процесі, так і в самостійній діяльності індивіда. Джерелом пізнавальної активності є потреба в пізнанні, самореалізації, визнання в суспільстві, матеріальному благополуччі та ін. Для того, щоб визначити рівень пізнавальної активності, необхідно з'ясувати важливість, самостійність і усвідомленість індивідами цього виду діяльності.

Для цього можуть бути використані об'єктивні показники, що характеризують факт діяльності і міру її інтенсивності, а також суб'єктивні показники, що характеризують значимість діяльності для індивіда, обумовленість її власними потребами, яка виражається у відношенні до діяльності.

До об'єктивних показників соціально-політичної активності відносяться наступні: участь у громадських та політичних об'єднаннях (політичні партії, молодіжні рухи, студентські спільноти та ін.); участь у виборах; виконання суспільно корисної діяльності; прояв ініціативності у громадській діяльності; тимчасові витрати на соціально-політичну діяльність і т. д.

Громадська активність – це ініціативна та добровільна участь людей у різних сферах суспільного життя. Вона може проявлятися однаковою мірою як в одній, так і в багатьох сферах життєдіяльності соціуму.

Громадська активність є одним з елементів соціальної активності людини. На думку Я. Рейковськи, соціальну активність можна характеризувати з огляду на такі її елементи [5]:

– суспільний об’єкт, на користь якого людина чинить певні соціальні дії. Серед них вчений виокремлює такі: конкретна особа, спільнота (більша чи менша група людей), інституція (організація, товариство, партія, заклад), ідея (ідеологія, певна система норм, духовні цінності). Отже, громадську діяльність можна віднести до соціальної активності на користь інституцій. Я. Рейковський у своїх дослідженнях приділяв увагу вивченню соціальної активності на користь інших осіб, а діяльність на користь інших суспільних об’єктів не була вивчена ґрунтовно;

– цілі діяльності (стосовно осіб) – виправлення шкоди чи збільшення кількості благ в тілесній, матеріальній, моральній, орієнтаційній, практичній, емоційній сферах іншої людини. Хоча автор виокремив цілі діяльності лише стосовно інших осіб, на мою думку, доцільно було б виокремити й цілі діяльності стосовно інших суспільних об’єктів, зокрема суспільних інституцій, серед яких важливими є громадські організації;

– затрати, які несе суб’єкт внаслідок прояву соціальної активності, серед яких автор розрізняє природні (час і енергія, потрібні для виконання діяльності) та додаткові затрати (понесення певної тілесної, матеріальної, моральної чи емоційної шкоди тощо);

– часовий вимір соціальної активності: короточасні, одноразові дії; повторювані в часі дії; дії, що тривають протягом значної частини життя.

Активність громадян у різних сферах суспільного життя може бути одномоментною (участь у страйку), періодичною (участь у виборах) або постійною.

Однією з форм постійної громадської активності є громадська діяльність – участь громадян у діяльності інститутів громадянського суспільства (громадські організації, місцеві осередки партій). В умовах усталених демократій Заходу, зокрема в США, такі традиційні індикатори громадської активності, як участь у виборах і членство в політичних партіях, є досить низькими. Проте згасання політичної участі громадян компенсується зростанням інших форм громадської активності, а саме їх участю в діяльності організацій, наприклад, волонтерських. На думку Р. Патнема, горизонтально організовані добровільні асоціації та організації краще сприяють розвиткові соціальної співпраці між людьми, аніж ієрархічні структури [6].

Аналізуючи статистичні дані країн Європи й США, можна стверджувати, що визначальним чинником соціальної активності громадян є тип культури, а не рівень розвитку економіки чи демократії. Однак, аналізуючи проблему низької соціальної активності українців, вчені наголошують на тому, що причиною цього є саме низький рівень розвитку демократії і громадянського суспільства в Україні. В. Вербець вважає, що повільні темпи розвитку суспільства та злам колишньої ідеологічної системи спричиняють формування в масовій молодіжній свідомості настановлення не пов’язувати реалізацію своїх інтересів із жодним громадським рухом, політичною партією, об’єднанням та іншими соціальними інституціями [7].

Детермінацію поведінки, що характеризує соціальну діяльність людини, прийнято називати соціальною мотивацією. Дослідження мотивації соціальної діяльності особистості активно почали розвиватися в європейській та американській психологічній науці з 1960–1970-х років, а в російській і українській – за винятком досліджень окремих вчених – вивчення проблеми соціальної мотивації активно не ведеться й донині.

В науковій літературі, що висвітлює питання соціальної мотивації, зустрічаються два види споріднених понять: стимул і мотив. Однак не можна вважати ці поняття тотожними. Поняття «стимул» стосується різних видів винагородження, які людина отримує за свою працю. Поняття ж «мотивація» відноситься до причин, що схиляють особу до прийняття певного рішення, в цьому випадку – взяти участь в діяльності громадських організацій.

Серед теорій стимулів вартою уваги є теорія М. Олсона, який вважає тип стимулу основною передумовою вибору людиною групи. Так, селективні стимули, зокрема суспільні винагороди і покарання, обумовлюють вибір великих за розміром суспільних груп. Натомість соціальні стимули, такі як набуття статусу, престижу, відчуття власної цінності чи задоволення суспільних очікувань, схиляють людей до участі в малих групах чи організаціях [8].

О. М. Леонтьєв також розглядав поняття «стимулу», поділяючи мотиви на провідні або смислоутворюючі. Ці мотиви є основними у здійсненні людиною певної діяльності, окрім того вони надають діяльності особистісного змісту. Мотиви-стимули – додаткові мотивуючі фактори, які можуть бути позитивними або негативними (винагороди і покарання). Розподіл функцій між провідними і додатковими мотивами, на думку науковця, утворюють систему ієрархії мотивів [9].

Загалом виокремлюють зовнішню і внутрішню мотивацію діяльності людини, спрямованої на принесення користі іншим людям чи суспільству. Перший тип мотивації домінує у випадку, коли людина очікує, що її діяльність буде відповідно винагороджена особою, яка цією діяльністю скористалась, чи суспільством. Та це не означає, що суб'єкт діяльності не отримує певної користі чи переваг і для себе.

Суспільна активність може також бути мотивована внутрішньо. В цьому випадку належить розрізняти неспецифічну і специфічну мотивацію. Неспецифічна мотивація не пов'язана природним чином з результатом діяльності; в цьому випадку мотив і результат діяльності не збігаються. О. М. Леонтьєв в цьому контексті говорив про брак відповідності цілі і мотиву [9].

Просоціальна діяльність, керована специфічною мотивацією, передбачає те, що принесення користі комусь чи усунення шкоди є автономною метою діяльності людини. В цьому випадку можна говорити про власне просоціальну мотивацію. Я. Каріловський виокремив два типи просоціальної мотивації: еноцентрична, коли мотивами діяльності є почуття обов'язку, страх перед докорами сумління, почуття гідності, та екзоцентрична, коли людина діє через співчуття, переконання про важливість

справи, безкорисливе бажання допомогти [5]. Перший тип мотивації виникає з почуття власної необхідності діяльності для інших; в цьому випадку надання допомоги комусь є джерелом задоволення собою, а ненадання – джерелом докорів сумління. Екзоцентрична мотивація виникає через зосередження уваги на ситуації певної особи чи іншого суспільного об'єкта і для суб'єкта діяльності важливими є почуття іншої людини, коли вона отримує допомогу, а не власні.

Я. Рейковський описує також третій тип просоціальної мотивації – іпсоцентричну. Вона виникає в ситуації, коли суб'єкт має надію отримати винагороду внаслідок своєї діяльності, а чинником її активації є стан потреб людини [5].

Дослідження на тему мотивації участі в громадських організаціях загалом базуються на вузьких групах досліджуваних, що вибиралися відносно функцій, які вони виконують в організаціях. Нині найбільш дослідженою групою є волонтери. Зокрема, соціальних психологів та соціологів цікавило те, що спонукає людей до безоплатної, безкорисливої, добровільної праці для інших. Наприклад, Д. Кларі називає шість мотиваційних функцій, що характеризують працю волонтера:

- ціннісна – волонтера характеризують цінності, пов'язані з його альтруїстичною чи гуманістичною турботою про інших;
- досягнення – стосується отримання нового досвіду чи вправлення у власних уміннях;
- суспільна – дає можливість проводити вільний час з тими, хто тобі подобається;
- кар'єрна – передбачає певну користь, що є наслідком волонтерської діяльності;
- безпеки – дозволяє заспокоїти власне сумління чи подолати особисті проблеми;
- підтримуюча – забезпечує позитивну підтримку Я-концепції волонтера [8].

Згідно з перерахованими мотиваційними функціями, можна виокремити такі мотиви волонтерської діяльності: наявність альтруїстичних цінностей, прагнення досягнень та нового досвіду, прагнення отримати певні переваги в майбутньому, прагнення розв'язати власні проблеми, прагнення отримати схвалення тощо. Аналізуючи ці мотиви, можна зробити висновок, що насправді діяльність волонтерів не завжди є безкорисливою, оскільки платою за неї є отримання певних нематеріальних винагород. Очевидно, що схожими можуть бути мотиви й у інших членів громадських організацій.

Досліджуючи мотивацію діяльності поляків в неурядових громадських організаціях, Г. Хімяк визначила сім типів мотиваційних факторів на основі існуючих теоретичних концепцій мотивації людини:

- внутрішня мотивація: досягнення, самоактуалізація, почуття власної цінності, задоволення;
- аксіологічна мотивація: відповідальність, місія, служіння суспільству;

- зовнішня мотивація: приязнь, товариський характер, суспільний аспект поведінки;
- раціональна мотивація: набуття знань і вмінь, новий досвід, вигода;
- мотивація, що виникає з фрустрації: почуття провини, розв'язання особистих проблем;
- альтруїстична мотивація: співчуття, альтруїзм, бажання допомогти іншим;
- мотивація, пов'язана з реалізацією влади: досягнення або утримання соціального статусу, кар'єра, престиж, репутація.

Окрім вище описаних основних типів мотивації, Г. Хімяк запропонувала ще три додаткових, які не можна віднести до жодного з основних: орієнтація на зміни, орієнтація на реалізацію певної ідеї та мотивація вільного часу [8]. Мотивацію орієнтації на зміни в розумінні автора можна співставити з активністю, скерованою на майбутнє за Я. Рейковським [8]. На його думку, активність в суспільному житті може бути скерована на теперішнє, тобто дії потрібні для підтримки або розвитку людини чи суспільства, та на майбутнє, що передбачає формулювання певної концепції ідеального стану, певного бачення суспільного майбутнього [8, с. 26].

Тобто йдеться про певний процес творення майбутнього, творення бачення майбутнього особи і суспільства. Такою може бути мотивація діяльності в таких складних суспільних утвореннях, як інституції та організації. Мотивація, спрямована на реалізацію ідеї, передбачає наявність у громадського діяча певної ідеї, концепції чи проекту, які, на його думку, варті реалізації. Мотивація вільного часу передбачає залучення людини до діяльності певної організації лише за умови наявності в неї такого часу.

На думку Г. Хімяк, доступність вільного часу людини сприяє її залученню до громадської діяльності. Аналізуючи результати дослідження, проведеного Г. Хімяк у 2000-2001 роках у Польщі, можна назвати найбільш притаманні типи мотивації для осіб, що беруть участь в роботі громадських організацій. До них належать внутрішня та аксіологічна мотивації. Найменш характерними для громадських діячів виявились такі типи мотивації, як альтруїстична та мотивація влади. Типом мотивації, на яку найчастіше вказували досліджувані, є внутрішня мотивація, зазначаючи, що участь в діяльності громадських організацій дозволяє їм реалізувати себе, свої задуми та приносить задоволення. Аксіологічна мотивація передбачає наявність в особи почуття обов'язку діяльності; залучення до громадської діяльності мислиться суб'єктом в категоріях власної відповідальності. При цьому джерелом таких переконань є вірність цінностям, які людина вважає найбільш важливими. Дж. Фланаган вважає цінності підставою політичних поглядів та громадської активності [8]. Відповіді досліджуваних, що свідчили про наявність у них аксіологічної мотивації, містили думки про потребу бути активним, власну місію, потребу допомагати іншим людям.

Отже, соціальна поведінка людини може бути зумовленою органічними потребами, особистісними властивостями людини чи соціальним оточенням.

Кожен з цих чинників доцільно розглядати і при аналізі мотивів суспільної та/або громадянської активності. Визначальним чинником суспільної активності громадян є тип культури, а не рівень розвитку економіки чи демократії. Традиційно більш активними є жителі країн Північної і Західної Європи та США, а менш активними – країн Південної і Східної Європи. При цьому участь громадян в політичних структурах зменшується, а в громадських та волонтерських організаціях – зростає. Соціальна поведінка людини може зумовлюватися органічними потребами, особистісними властивостями людини чи соціальним оточенням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Социальная активность специалиста: истоки и механизм формирования: (социол. анализ) / Е. А. Якуба, В. А. Правоторов, И. Д. Ковалева и др.; под ред. Е. А. Якубы. – Харьков: Вища школа, 1983. – 216 с.
2. Ядов В. А. Социальный тип личности // Коммунист. – 1988. – № 10. – С. 96-104.
3. Ядов В. А. Социальная идентификация в кризисном обществе / В. А. Ядов // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб.: Питер, 2001. – С. 98-121.
4. Хмелько В. Е. Социальная направленность личности: некоторые вопросы теории и методики социол. исслед. / В. Е. Хмелько. – К.: Политиздат Украины, 1988. – 279 с.
5. Reykowski J. Motywacja postawy prospołeczne a osobowosc / J. Reykowski – Warszawa: PWN, 1979. – 453 s.
6. Степаненко В. П. Проблеми формування громадянського суспільства: інститути, практики, цінності / В. П. Степаненко // Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментар науковців) / За ред. В. М. Ворони, М. О. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2001. – С. 169-183.
7. Вербець В. В. Формування та реалізація духовно-творчого потенціалу // Соціальна психологія. – 2004. – № 3. – С. 150-162.
8. Chimiak G. Motywacje społeczników działających w organizacjach pozarządowych w Polsce. Proba typologii // Samoorganizacja społeczeństwa Polskiego: trzeci sektor i wspólnoty lokalne w jednoczącej się Europie /pod red. P. Glińskiego, B. Lewenstain, A. Sicńskiego. – Warszawa: IFiS PAN. – 2004. – р. 106-134.
9. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 352 с.